

Сучасна парадигма української духовної пісні усної традиції

Олена Сироїд

Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львів – Україна
olena.syroйд@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3918-2898>

Współczesny paradygmat ukraińskiej pieśni religijnej w tradycji ustnej

Ołena Syrojid

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów – Ukraina

STRESZCZENIE. W procesie percepcji, zapisu i zbadania ukraińskich pieśni religijnych przekazywanych ustnie ukształtowały się pewne koncepcje i podejścia. Niniejszy artykuł jest próbą usystematyzowania dotychczasowych doświadczeń, wyodrębnienia problemów, które pojawiły się w pracach różnych badaczy i pozostały aktualne, często w niewystarczającym stopniu lub wcale nierozwiązane. Zwrócenie uwagi na te problemy może być wskazówką w realizacji szerszych planów badań nad religijnością ludową oraz zjawiskiem religijnej twórczości poetyckiej i muzycznej, charakteryzującej się bogactwem i różnorodnością tekstów pod względem charakteru, czasu powstania, natury, formy, stylu i cech gatunkowych. Autorka rozważa niektóre dotychczas nierozpoznane zagadnienia ludowego repertuaru religijnego, proponuje sposób jego zbadania w ujęciu diachronicznym oraz określa znaczenie ukraińskich pieśni religijnych jako materiału nie tylko folklorystycznego, ale także w kontekście interdyscyplinarnych badań kulturowych i historycznych.

Słowa kluczowe: pieśń religijna, tradycja ustna, repertuar, zapis, cechy gatunkowe, folklorystyka

The modern paradigm of the Ukrainian spiritual song in the oral tradition

Olena Syroid

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv – Ukraine

ABSTRACT. In the process of perceiving, recording, and studying Ukrainian spiritual songs in the oral tradition, certain concepts and approaches have taken shape. This article is essentially an attempt to systematize previous experience, highlight the problems raised in the work of various researchers that remain relevant, though often insufficiently studied or totally unresolved. Drawing attention to this system of approaches can serve as a guide in realizing broader plans to study folk religiosity and the phenomenon of religious poetic and musical creative heritage, which is characterized by a remarkable richness and diversity of texts in terms of their character, time of origin, nature, form, style, and genre features. The article considers some issues from folk religious repertoire research that still remain unresolved; it also proposes a variant of the diachronic approach, and generalizes the significance of Ukrainian spiritual songs as a material not only for purely folklore studies but also for interdisciplinary cultural and historical studies in the European context.

Keywords: spiritual song, oral tradition, repertoire, genre features, recordings, folklore studies

Сучасний стан вивчення духовних пісень в українському народному репертуарі виявляє існування особливої парадигми, яка складалася впродовж тривалого часу на основі тих елементів, які здебільшого привертали увагу дослідників, а зокрема: різних понять на означення релігійних творів усної традиції (духовна пісня, псалма, кант, духовний вірш та ін.), міркувань про час і умови їх виникнення, джерела, типологічну спорідненість з чужоземними зразками, прикмети фольклоризації книжних текстів, взаємодію з фольклорними жанрами, поєднання віршів з мелодіями. Водночас ці спостереження мали принагідний характер, тому не буде перебільшенням зазначити, що проблематика особливостей функціонування духовних пісень та їх інтерпретації в українському фольклорному середовищі як цілісного явища зберігає понині свою актуальність¹.

Історія записування й дослідження духовних пісень української усної традиції, а також студії над конкретними творами, польовий досвід дають підстави для визначення духовної пісні в українському фольклорному середовищі як корпусу текстів, об'єднаних передусім тематикою й особливостями

¹ Стан вивчення польської духовної пісні усної традиції помітно кращий, хоча перша спеціальна монографія на цю тему кс. Болеслава Бартковського *Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji* опублікована також порівняно недавно [Bartkowski 1987].

функціонального спрямування; варто ще заакцентувати на деяких раніше виразно не порушених проблемах, зокрема таких:

1. Чи можна називати духовну пісню („псалму”, „Божу пісню”) жанром, чи це радше сукупність жанрів, великий тематичний пласт народного репертуару?
2. Помітна відмінність жанрових ознак вже самих лише фольклорних текстів духовних пісень.
3. Спроба діахронного зрізу дослідження цих текстів.
4. Широка сфера функціонування, поліфункціональність духовних пісень.
5. Українська духовна пісня в писемній та усній традиціях інших народів.
6. Варіанти релігійних творів іноземного походження в народному репертуарі українців.
7. Особливості зв'язку з апокрифічними джерелами.
8. Явище пародіювання духовних пісень в українській усній традиції.

Глибше системне вивчення конкретних творів у сукупності їхніх писемних і усних (або лише усних за відсутності писемних) варіантів дає змогу на-самперед із певністю віднести кожен із них до одної з підгруп – фольклорних чи книжних фольклоризованих текстів, а також переконатися в доцільності саме паралельних студій над зразками народної й літературної генези², що ввійшли свого часу до традиційного селянського репертуару. Це дозволяє не тільки краще зрозуміти закономірності трансформації авторських пісень в устах носіїв фольклору, але й пояснити появу деяких несподіваних, загадкових мотивів у фольклорних творах.

У цьому контексті виникає потреба й можливість діахронного зрізу осмислення духовної пісні української усної традиції. Такий погляд виявляє складність і багатогранність явища, не кажучи вже про те, що періодизація розвитку народної духовної культури загалом, а також окремих різновидів текстів зокрема, завжди належала до кола завдань малодоступних, хоч водночас дуже привабливих для фольклористів, починаючи від романтичної доби.

Отже, традиція української духовної пісні сягає глибини століть. Важко визначити час виникнення фольклорних текстів. Думку про існування народної християнської пісенної епіки в давньоруський період висловлювали

² Такі зразки вже на основі самої поетики розпізнавала Олександра Гнатюк, припускаючи також результативність досвіду польових досліджень [Hnatiuk 1994: 22, 145–146]. У польських наукових джерелах відзначено важливу роль Оскара Кольберга як свідомого збирача народних релігійних пісенних текстів, див., скажімо, статтю Яна Стеншевського [Sześzewski 1990: 11]. Водночас окремою темою для майбутніх студій над спадщиною вченого є його внесок у справу фіксації духовних пісень від українських народних виконавців [Syroid 2023: 50–51, 57–58, 63].

зокрема Філарет Колесса [Kolesa 1907: 95, 1970: 215], Михайло Грушевський³, Софія Грица [Hrytsa 2000: 169, 2007: 116–117]. До такого припущення легко приєднатися, беручи до уваги передусім деякі зразки, що, попри всілякі, можливо, значні зміни, все ж донесли збережений дух архаїки, який виявляється у лаконічності, символічності вислову, помітних ознаках міфологічного мислення⁴.

Епоха особливо активної взаємодії фольклорної та літературно-музичної стихій припадає на XVII–XVIII століття⁵. Тоді до народного репертуару вливається чимала хвиля авторських пісень. Окремі з них набувають значної популярності, стають улюбленими, зазнаючи помітних змін у напрямку фольклоризації, іноді спричиняються до появи нових народних духовних творів насамперед ліричного характеру. Водночас пізньобарокові поети у більш чи менш майстерний спосіб дедалі виразніше виказують свою профольклорну орієнтацію.

Наступна нова літературна хвиля входить у русло української народної духовної пісенності на межі XIX і XX ст.: священники-василіяни свідомо намагаються оновити й розширити церковний позаобрядовий репертуар, надаючи йому важливого виховного значення [Matiichyn 2012, ін.]. З'являються такі збірники, які не раз перевидаються, зокрема наприкінці XX – на початку XXI ст. Їхній зміст і зараз чи не найвідоміший – передусім як супровід до різних релігійно-церковних подій. Багато текстів передруковуються в сучасних молитовниках, їхній вплив і на давніші духовні та світські пісні усної традиції, і на новотвори загалом відчутний. Тому в майбутньому назріє, мабуть, потреба ретельніших студій цього процесу.

Важливий момент в історії розвитку народної релігійної творчості пов'язаний з кульмінацією богоборства в підросійській Україні: виникнення цілого пласту „калінівських” пісень на Східному Поділлі в 20-ті роки XX ст. Вони розповідають про Калинівське Чудо, також про інші Об'явлення того періоду.

³ Див. підрозділ *Течія героїчно-епічна і релігійно-легендарна* четвертого тому *Історії української літератури* [Hrushevskiy 1994, 1: 177–194].

⁴ До таких зразків можна віднести, наприклад, пісню про св. Юрія, відому насамперед як ліриницьку завдяки Миколі Лисенкові [Voian 1894: 186] й Порфирію Демущьому [Lira і уїї motuu 1903: 26; Demutskiy 2012: 82, 237]. Українські та білоруські словесні варіанти другої половини XX – початку XXI ст. опубліковані в розвідці Галини Василькевич та Ігора Гунчика *Народні пісні про святого Юрія і Цмока з українсько-білоруського помеж'я* [Vasylkevych, Hunchuk 2012]. Можна тут згадати й *Самарянку*, *Страшний Суд*, що також досі функціонують в усній традиції, ще інші твори.

⁵ Цей період у такому контексті цікавив багатьох видатних вчених, в українознавчій науковій літературі представлений достатньо широко. Значні заслуги в узагальненні цього досвіду, в систематизації досягнень зокрема львівського осередку медієвістів межі XIX–XX ст. та інших напрацювань, особливо в джерелознавчій сфері, має відомий дослідник барокової духовної пісні Юрій Медведик [Medvedyk 2006, 2016; та ін.].

Глибший аналіз тих текстів залишив Павло Попов [Роров 1927]⁶, сучасник великого релігійного зрушення, і за його працею можна з'ясувати основний склад цієї групи паломницьких творів. Це, по-перше, цілком оригінальні нові пісні; по-друге, новотвори, що виникли на основі давніших фольклорних релігійних текстів; по-третє, давні народні духовні пісні з різними сюжетами, інтерес до яких якраз посилили новіші події.

Насамкінець зауважимо, що всі рівні такого зрізу можна простежити на матеріалі сучасної усної традиції, навіть у межах відносно вузької території – однієї області чи лише кількох сусідніх сіл, зокрема й прилеглих до міста чи містечка. Не становитимуть тут винятку також „калінівські” пісні, на які на-трапляємо, наприклад, пізнаючи репертуар прочан Львівщини⁷: часопросто-рові відстані, як переконуємося, для подібних пісенних мандрів не створюють великих перешкод⁸. Спроба діахронного аналізу, зроблена при дослідженні духовної пісні української усної традиції, виказує наразі ще досить загальний і приблизний характер, але водночас вселяє надію на щільніше й конкретніше заповнення цього зрізу при подальших різнопланових студіях.

Українська духовна пісня – багатий матеріал для дослідження культурно-мистецьких, фольклорних, релігійних взаємин українців з іншими народами. Серед українських творів зустрічаємо зразки, що мають близькі варіанти у польському, чеському, моравському, серболужицькому фольклорі. Про велику ймовірність міграції деяких пісень на наші землі зі Заходу, зокрема з чесько-моравських теренів, писали Іван Франко [Franko 1982: 36], Михайло Грушевський [Hrushevskiy 1994, 2: 273], Філарет Колесса [Kolessa 1932: 100–102; Kolessa 2011: 292–293; та ін.]. Микола Сумцов у рецензії на

⁶ Значні заслуги в поверненні теми Калинівського Чуда на сторінки наукових видань вже у XXI ст. належать Роману Кирчіву, див. його працю *Фольклорна опозиція войовничому атеїзму* серед матеріалів конференції “2000-ліття Різдва Христового і народна культура” (Львів, 11–13 жовтня 2001 року) [Kurchiv 2003].

⁷ Навчитися „калінівських” пісень можна було зокрема у Грушеві на Дрогобиччині (свідчення, також варіанти текстів доводилося фіксувати в селах теперішнього Львівського району вже в XXI ст.), де в 1987 році, якраз у річницю Чорнобильської трагедії почалися Об’явлення Богородиці й розгорнулося паломництво навіть не загальноукраїнського, а міжнародного масштабу. Саме з цим періодом пов’язаний запис Івана Хланти варіанту „калінівської” пісні *Ой щасливий отой путь... зі Закарпаття* [Pokaiani ta rokhoronni pisni 2007: 61–62].

⁸ Про сучасні записи варіантів „калінівських” пісень з Вінниччини, а також з Житомирського Полісся див. у працях Володимира Дяківа [Diakiv 2006, 2008: 88–90, 96–98, 105], *Володимира Галайчука* [Halaičuk 2003: 253, 264]. Завдяки Людмилі Іванніковій маємо підтвердження присутності таких зразків у народному репертуарі українських слобід Ростовської області. Влітку 2022-го Марина Рибак записала відому „калінівську” пісню в Пилипах (зараз с. Пилипівка) на півдні Житомирщини (див. Фольклорний архів кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка). Отже, тут вражає не стільки численність пізніх фіксацій цієї групи творів, скільки помітно широка їхня географія.

працю Павла Житецького розгорнув думку про зв'язок українських книжних і фольклорних духовних пісень з європейськими авторськими та народними поетично-музичними текстами, насамперед французькими, бретонськими, підкріпивши свої міркування переконливими доказами [Sumtsov 1895: 93–94, 100–101]. Можна зауважити й присутність деяких пісенних духовних творів російського походження різної давності в українській усній традиції другої половини ХІХ – початку ХХ ст. До їх популяризації причетні передусім російські секти, які в певний час поширилися на українських теренах. Найпомітнішими такі впливи були на Північному Сході України. Однак кількість цих текстів незначна, нерідко з'являлися їхні українські версії, на що звернув увагу Павло Попов [Поров 1927], але загалом це питання, як ще багато інших, досі не вивчене. Водночас географія й сфери впливу українських духовних пісень також достатньо широкі, ареал їх побутування виходить далеко за межі українських етнічних земель, особливо в північно-східному напрямку, що засвідчують численні записи від народних виконавців, рукописні збірники насамперед з білоруських та російських територій. Існують джерела, пов'язані з Балканами, які підтверджують функціонування українського релігійного репертуару, скажімо, в Сербії⁹.

Коло проблем, пов'язаних зі студіями над українськими духовними піснями народного репертуару, достатньо широке і спирається на певні традиції, зумовлені об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Утім, кожна з «традиційних» проблем має свій ступінь повноти представлення й осмислення, що так чи інакше впливає на сучасний стан розуміння та сприйняття цієї сфери українського фольклору. Вивіреність одних підходів дають підставу сміливо продовжувати працю попередників, невизначеність, сумнівність чи неповнота інших – зобов'язують шукати нових шляхів і відповідей.

References

- Bartkowski B., *Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1987.
- Boian, *Narodni muzychni strumynty na Vkraini*, „Zoria”, 1894 (XV), no. 8, s. 185–187.
- Demutskyi P., *Lira i yii motyvy*, Kharkiv: Vydavets Savchuk O.O., 2012.
- Diakiv V., „Folklor Chudes” u pidradianskii Ukraini 1920-kh rokiv, Lviv: Afisha, 2008.
- Diakiv V., „Poklonmytska” pisnia z folklornoj novotvorchosti 1920 rokiv, „Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna”, 2006, vyp. 37, s. 368–387.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv: U 50 tomakh*, t. 36, Kyiv: Naukova dumka, 1982.

⁹ Щоб переконатися у значній популярності українських духовних пісень за межами українських етнічних земель, насамперед у білоруському, російському, сербському середовищах, достатньо одного лише зібрання П. Безсонова [Kaleki perehozhie 1861, 1863, 1864].

- Halaichuk V., *Zhanrova palitra ta osnovni motyvy kalendarsnoi poezii v ekspedytsiinykh zapysakh z Polissia 1996 roku*, [v:] *Polissia Ukrainy: materialy istoryko-etnohrafichnoho doslidzhennia*, vidp. red. S. Pavliuk; MNS Ukrainy, Kulturoloh. ekspedytsiia, In-t narodoznav. NAN Ukrainy, vyp. 3: *U mezhyrichchi Uzha i Tetereva*, 1996, Lviv: Insytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2003, s. 249–266.
- Hnatiuk O., *Ukrainska dukhovna barokkova pisnia*, Varshava–Kyiv: Pereval, 1994.
- Hrushevskiy M., *Istoriia ukrainskoi literatury*, t. IV, kn. 1, Kyiv: Lybid, 1994; kn. 2, Kyiv: Lybid, 1994.
- Hrytsa S., *Folklor u prostori ta chasi*, Ternopil: Aston, 2000.
- Hrytsa S., *Ukrainska folklorystyka XIX – pochatku XX stolittia i muzychnyi folklor*, Kyiv–Ternopil: Aston, 2007.
- Kaleki perehozhie. Sbornik stihov i izsledovanie P. Bezsonova*, ch. I, vyp. 1–3, Moskva: V Tipografii A. Semjona, 1861, ch. II; vyp. 4, Moskva: V tipografii Bahmeteva, 1863; vyp. 5, Moskva: V tipografii Lazar. inst. vost. jazykov, 1863; vyp. 6, Moskva: V tipografii Lazar. inst. vost. jazykov, 1864.
- Kolessa F., *Karpatskyi tsykl narodnikh pisen (spilnykh ukraintsiam, slovakam, chekham i poliakam)*, [v:] *Sbornik prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, svazek II, v Praze: Tiskem Státní Tiskárny v Praze, 1932, s. 93–114.
- Kolessa F., *Karpatskyi tsykl narodnikh pisen (spilnykh ukraintsiam, slovakam, chekham i poliakam)*, „Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii Mystetstvoznavstvo”, vyp. 10, Lviv: Vydavnychi tsentr LNU, 2011, s. 285–302.
- Kolessa F., *Muzykoznavchi pratsi*, Kyiv: Naukova dumka, 1970.
- Kolessa F., *Rytmika ukrainskykh narodnykh pisen*, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka”, t. LXXVI, Lviv: Z drukarni NTSh, 1907, s. 64–116.
- Kyrchiv R., *Folklorna opozytsiia voiovnychomu ateizmu*, „Narodoznavchi zoshyty”, 2003, no. 1–2, s. 3–11.
- Lira i yii motyvy. Zibrav v Kyivshchyni P. Demutskyi*, Kyiv: Notopechatnia i drukarnia I.I. Cholokolova, 1903.
- Matiichyn I., *Do pyttannia zarodzhennia novoho etapu dukhovnoi pisni v Halychyni kintsia XIX – pershoi polovyny XX st.*, „Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii Mystetstvoznavstvo”, 2012, vyp. 2, s. 94–101.
- Medvedyk Yu., *Der Bohohlasnyk von Počajiv*, aus dem Ukrainischen übersetzt von V. Kressel, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2016.
- Medvedyk Yu., *Ukrainska dukhovna pisnia XVII–XVIII stolit'*, Lviv: Vydavnytstvo UKU, 2006.
- Pokaianni ta pokhoronni pisni*, zapys tekstiv i melodii, uporiad., pidhot. tekstiv, vstup. st., prymitky I. Khlanty; rozshyfruvannia melodii F. Kopyntsia, Uzhhorod: Patent, 2007.
- Popov P., *Do tekstiv t. zv. „Kalynivskykh” pisen*, „Etnohrafichnyi visnyk”, kn. 4, u Kyivi: Z drukarni Ukrainskoi Akademii Nauk, 1927, s. 8–30.
- Stęszewski J., *Wstęp*, [v:] *Polskie śpiewy religijne społeczności katolickich: studia i materiały*, red. nauk. B. Bartkowski, współpr. K. Mrowiec, J. Stęszewski, t. I, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1990, s. 9–15.
- Sumtsov N., *Zametki o malorusskikh dumah i duhovnykh virshah*, „Jethnograficheskoe obozrenie”, 1895, no. 1, s. 79–107.

Syroid O., *Ukrainian spiritual song of oral tradition: research state and perspectives*, „Opera Slavica”, 2023, vol. 33, iss. 4, s. 47–67.

Vasylkevych H., Hunchyk I., *Narodni pisni pro sviatoho Yuriiia i Tsmoka z ukrainsko-biloruskoho pomezhivia*, „Mifolohiia i folklor”, 2012, no. 1, s. 88–102.